

12. Статистичний щорічник України за 2013 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2014. – 534 с.

13. Статистичний щорічник України за 2014 рік / За ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 585 с.

14. Статистичний щорічник України за 2015 рік / За ред. І.М. Жук. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 575 с.

15. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналітична доповідь / Т.А. Тищук, Ю.М. Харазішвілі, О.В. Іванов; за заг. ред. Я.А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 96 с.

16. Paying Taxes 2016 / World Bank Group, 2016. – 152 p.

17. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different

Developments [Електронний ресурс] / F. Schneider. – 2015. – Режим доступу: <http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf>

18. Schneider F. The Size and Development of the Shadow Economies of Ukraine and Six Other Eastern Countries over the Period of 1999 – 2015 / F. Schneider // Наук. журнал ХНЕУ "Економіка розвитку". – 2016. – №2 (78). – С. 12-20.

19. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. – [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf

20. World Payments Report-2015 [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://www.fr.capgemini-consulting.com/resource-file-access/resource/pdf/world_payments_report_2015_vfinal.pdf

РОЗВИТОК ПІДПРИЄМНИЦТВА НА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ*

BUSINESS DEVELOPMENT IN RURAL AREAS AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ECONOMY OF UKRAINE

У статті розглянуто теоретичні питання, що стосуються основних стратегічних тенденцій розвитку малого підприємництва та його впливу на розвиток аграрної економіки України. Охарактеризовані основні напрями розвитку малого підприємництва на сільських територіях. Наведені та охарактеризовані ключові етапи розвитку економіки сільських територій України. Обґрунтована модель розвитку сільських територій «знизу-вгору». Визначена та обґрунтована доцільність розвитку сімейних ферм як ключових ланок територіальної та національної аграрної економіки.

Ключові слова: підприємництво, підприємницька модель, соціально-економічний розвиток, сімейні ферми, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, аграрна економіка, сільські території.

В статье рассмотрены теоретические вопросы, которые касаются основных стратегических тенденций развития малого предпринимательства и его влияния на развитие аграрной экономики Украины. Охарактеризованы основные направления развития малого предпринимательства на сельских территориях. Приведены и охарактеризованы ключевые этапы развития экономики сельских территорий Украины.

Обоснована модель развития сельских территорий «снизу-вверх». Определена и обоснована целесообразность развития семейных ферм, как ключевых звеньев территориальной и национальной аграрной экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская модель, социально-экономическое развитие, семейные фермы, сельскохозяйственный обслуживающий кооператив, аграрная экономика, сельские территории.

The article deals with theoretical questions concerning the main strategic tendencies of small business development and its influence on the development of the agrarian economy of Ukraine. The main directions of small business development in rural areas are characterized. The key stages of the economic development of the rural areas of Ukraine are described and characterized. The model of development of rural areas "bottom-up" is grounded. The expediency of development of family farms as the key links of the territorial and national agrarian economics is determined and grounded.

Key words: entrepreneurship, entrepreneurial model, socio-economic development, family farms, agricultural servicing cooperative, agrarian economy, rural areas.

УДК 336

Стоянець Н.В.

к.е.н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції
Сумський національний аграрний університет

Постановка проблеми. На сьогодні в Україні здійснюються всебічні структурні перетворення, які матимуть прямий вплив і на аграрну економіку нашої держави. У першу чергу до таких змін ми повинні

віднести адміністративно-територіальну реформу, що відбувається на даний час. Основним завданням цієї реформи є надати максимальну можливість сільським територіям самостійно використовувати

* Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи МОН України «Інституційне забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах адміністративно-територіальної реформи» (№ держреєстрації 0117U004254).

власні виробничі, природні, людські й інші наявні ресурси на власний розсуд на благо всіх проживаючих на цій території людей. Другою важливою зміною є децентралізація владних повноважень, у т.ч. і фінансових. Тобто, місцеві органи влади отримають більше повноважень та фінансового ресурсу для забезпечення максимально можливого розвитку власної сільської території. Третьою важливою зміною, що може відбутися в недалекому майбутньому, є можливе зняття мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, що знаходиться у приватній власності у переважній більшості сільських жителів. Але дане питання і надалі залишається достатньо невизначеним та юридично неврегульованим. Але процеси, які відбуваються під час проведення адміністративно-територіальної реформи та децентралізації, вже почали впливати як на розвиток сільських територій, так і на розвиток аграрної економіки загалом.

Перед аграрною сферою України стоїть завдання загальної модернізації, переведення її на шлях інноваційного розвитку. Особливостями сільського господарства є тісний взаємозв'язок між специфікою праці на землі, прив'язаною до природних умов виробництва, та соціальними відносинами на селі. Зміна складу сільського населення, вплив загальноосвітніх тенденцій на агропродовольчому ринку та інтеграція українського ринку в глобальну економіку обумовлюють необхідність пошуку якісно нових ресурсів розвитку сільського господарства, одним з яких є розвиток підприємницьких мереж даної сфери економіки.

Слід також зазначити, що міжнародний досвід у поєднанні з дослідженнями вітчизняних науковців доводить про виправданість звернення до теорії й практики розвитку підприємництва як інструменту системного розв'язання соціально-економічних проблем сільських територій та всебічного зростання аграрної економіки загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням змісту підприємництва і його ролі у розвитку аграрного сектора економіки й сільських територій присвячені роботи таких вітчизняних вчених, як: М.Й. Малика, О.Г. Булавки, В.А. Пуліма, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи, В.В. Юрчишина і ін. українських дослідників проблем сільського розвитку.

Структурним передумовам діяльності підприємницьких формувань (зокрема, вертикально-інтегрованих), що безпосередньо впливають на соціальні аспекти сільського розвитку, приділяють увагу економісти-аграрники В. Г. Андрійчук, П. І. Гайдуцький, Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко.

Формам господарювання як фактору розв'язання продуктивності аграрного виробництва, що є економічним й фінансовим джерелом сільського розвитку, присвячені наукові праці В.Я. Меселя-Веселяка, П.Т. Саблука, Б.Й. Пасхавера, інших науковців.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення методологічних засад і напрямів активізації аграрного підприємництва як рушійної сили та інструменту розвитку сільських територій та аграрної економіки держави загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні проблеми сільського розвитку на базі громад стали предметом уваги науковців і практиків відносно недавно. При цьому в теоретичному плані зроблено значно більше, ніж у прикладному.

Економічною основою розвитку сільських територій є зростання економіки села. Сільська економіка лише починає стверджуватися. Така ситуація спричинена мінімальним приділенням уваги щодо забезпечення стабільного розвитку сільського господарства і села не тільки як гаранта продовольчого забезпечення, але і зі сторін збереження навколишнього середовища та природних ресурсів, збереження поселенської мережі та загальносуспільного розвитку. Становлення сільської економіки має відбуватись шляхом диверсифікації, розвитку в т.ч. неаграрних видів підприємницької діяльності, що своєю чергою забезпечуватиме розвиток сільських територій, створення нових робочих місць, підвищення рівня життя місцевих мешканців.

Як зазначають вітчизняні науковці, фундаментальною проблемою розвитку сільської економіки стали норми, пов'язані з індустріальним типом виробництва, інтелектуальну підтримку якого забезпечує теорія «індустріального суспільства». Маємо на увазі формування сільської поселенської мережі на основі теорії «міст-комбінатів» (company towns), коли населений пункт розглядали, як територію для забезпечення діяльності одного або кількох технологічно пов'язаних підприємств [1, с. 71].

Наслідком такого підходу стало значне скорочення кількості сільських населених пунктів. Також однією із вагомих причин залишається спеціалізація селян на трудовому забезпеченні індустріалізованого аграрного виробництва, базою якого є монополістична концентрація переробної промисловості. Індустріальна модель стала також основою системи планування територій, яка з огляду на екзогенний політичний вплив ототожнила ефективність із концентрацією виробництва, зміцнюючи майже повну залежність сільських громад від окремих аграрних підприємств [2, 3].

Вагомим наслідком індустріалізованого моноцентричного розвитку села є монополізація соціального впливу. Якщо підприємство (його лідер) має монополічне становище як актор локального ринку та головний ідеолог розвитку села, то носії альтернативних ідей не знаходять задовільного застосування своїх сил і прагнень ні у структурі цього підприємства, ні на території сільської громади. У такій системі молодь «виштовхується» у міста як через спеціалізацію сіл на обслуго-

Рис. 1. Базові концепції розвитку сільських територій

Джерело: [6]

уванні «селоформуючих» підприємств, так і через її власне прагнення до переваг економічної ефективності [4].

Також слід наголосити на досить обмежених правах місцевого самоврядування, що є однією із причин звуження здійснення підприємницької діяльності на сільських територіях. Залежність територіальної влади від «зовнішнього впливу» досить сильно стримує самоорганізацію сільського населення, і, як наслідок, створюється досить проблематичний та непрозорий доступ до місцевих ресурсів, що можуть бути використані в підприємницькій діяльності, що своєю чергою призводить до прикладення додаткових зусиль підприємцями для започаткування та здійснення підприємницької діяльності на зазначеній сільській території.

Розвиток місцевої сільської економіки значною мірою залежить від становлення та розвитку сільських домогосподарств та сімейних ферм – дрібних виробників сільськогосподарської продукції до ланцюгів доданої вартості, які створюють агробізнесові структури. Особливість ланцюгової моделі взаємовідносин полягає в тому, що ланки ланцюга перебувають не в конкурентних відносинах, а в тісному співробітництві, спрямованому на досягнення однієї спільної мети. В Україні цьому процесу надається незначна увага як в аграрній політиці, так і в практиці агрогосподарювання, хоча в існуючих його проявах виділяються два підходи. Перший – базується на укладанні договорів партнерства з виробниками та переробниками або збутовими компаніями, другий – на формуванні колективних партнерських стосунків через створення неформальних (наприклад, маркетингових груп) та формальних (асоціацій, кооперативів тощо) організацій. Індивідуальне партнерство більш привабливе

для дрібнотоварних виробників з огляду на їх попередній досвід співпраці з колгоспами чи радгоспами, але колективне забезпечує більше вигід від співпраці [5, с. 4].

Отже, якщо здійснити соціальну мобілізацію місцевого населення та націлити її на загальний розвиток сільської території, ми отримаємо концепцію розвитку сільської території «знизу», в якій основною рушійною силою є активно зорієнтоване на здійснення підприємницької діяльності місцеве населення (рис. 1).

Ми у своїх наукових дослідженнях також базуємося на тому, що розвиток аграрної економіки повинен базуватися на концепції «знизу – вгору», тобто розвиваються найдрібніші складові ланки національної аграрної

економіки – домогосподарства населення, сімейні ферми, потім на їх основі йде створення та розвиток кооперативних форм ведення бізнесу – сільськогосподарських обслуговуючих та виробничих кооперативів, а вже на їх основі йде розвиток територіальних кластерних формувань (табл. 1)

Таблиця 1

Етапи розвитку економіки сільських територій

№ етапу	Назва етапу	Стадія
1	Становлення та розвиток сімейних ферм	Розвиток аграрної економіки
2	Становлення та розвиток СОК на базі сімейних ферм	Розвиток аграрної економіки
3	Становлення та розвиток агорекреаційних кластерів	Сталий розвиток аграрної економіки

Джерело: складено автором

Отже, забезпечення поступального розвитку економіки сільських територій та аграрної економіки загалом є комплексною проблемою та можливе лише за умови:

- розробки та запровадження ефективних механізмів державної підтримки економічного зростання в аграрному секторі;
- становлення та розвитку несільськогосподарської зайнятості у сільській місцевості;
- забезпечення суб'єктів підприємництва сільської місцевості доступом до ринків матеріально-технічних, кредитних, інформаційних, інших ресурсів;
- підтримка та розвиток мережі логістичних центрів, що надаватимуть послуги для місцевих підприємців зі зберігання, переробки та реалізації

готової продукції та виступатимуть посередниками між виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції;

- реалізація програм щодо покращення екологічної ситуації на сільських територіях;
- розвиток сільського туризму.

На сьогодні держава зацікавлена в підтримці створення та розвитку сімейних ферм. Сімейні ферми матимуть суттєвий економічний та виробничий ефект для економіки сільських територій та національної аграрної економіки загалом [7]. Так за попередніми розрахунками фахівців Міністерства аграрної політики та продовольства України розвиток сімейних ферм до 2025 року дозволить збільшити валове виробництво сільськогосподарської продукції на 10% при умові того, що в кожному населеному пункті функціонуватимуть мінімум 3 сімейні ферми.

Говорячи про законодавче забезпечення розвитку сімейних форм, слід наголосити на тому, що перше читання вже пройшов законопроект №1599, який передбачає створення таких форм господарювання, як сімейні ферми. Також зареєстрований законопроект про внесення змін до Податкового кодексу щодо поширення на сімейні ферми дії 4 групи платників єдиного податку.

На черзі також прийняття нової редакції Закону України про державну підтримку аграріїв та законопроект про створення локальних аграрних ринків, який дозволить сімейним фермерам мати прямий доступ до кінцевого споживача та встановлювати ринкові ціни на свою продукцію.

Але, говорячи про розвиток сімейних ферм, необхідно наголосити на існуючій проблемі залучення дрібнотоварного сектора сільськогосподарського виробництва до вигідних товарних потоків, знайти механізми підвищення рівня конкурентоспроможності дрібних виробників для посилення власних позицій на ринках реалізації. У сучасних умовах одним із варіантів для дрібних фермерів є пошук шляхів інтеграції в ланцюги формування вартості з переробними підприємствами на паритетних умовах.

Одним із найбільш доступних та ефективних механізмів інтеграції є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Послугами сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (СОК) своїм споживачам – сімейним фермам можуть бути:

- забезпечення якості та гарантування безпеки (сертифікація):
  - молока;
  - ягід, фруктів;
  - м'яса;
  - риби;
  - інших видів продукції;
- ветеринарне чи агрономічне забезпечення;
- забезпечення кормами чи кормовими добривами;
- кооперативний забійний цех;

- обслуговування сільськогосподарської техніки та обладнання;

- інші послуги.

Основними задачами сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, членами якого будуть сімейні ферми є:

- гарантування якості власної продукції;
- перевірка на безпечність власної продукції;
- сертифікація власної продукції (при потребі);
- реалізація власної продукції та ін.

У своїх наукових дослідженнях ми також дійшли висновку, що СОК, які створені та функціонують на базі сімейних ферм, є більш ефективними, ніж СОК, які створені та функціонують на базі домогосподарств сільського населення. Основною проблемою СОК, що функціонують на базі домогосподарств населення, є неспроможність забезпечувати якість власної продукції, виконувати договірні зобов'язання, і, що є найголовнішим, у такому кооперативі практично відсутня мотивація до свого подальшого розвитку, так як переважна кількість його учасників націлені на виживання на сільській території, а не на забезпеченні власного подальшого розвитку.

Іншою справою є сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, учасниками якого є сімейні ферми. Функціонування такого кооперативу відбувається на інших засадах тому, що основні його учасники – сімейні ферми, націлені на максимально ефективно здійснення своєї підприємницької діяльності та максимізації власного прибутку, а, отже, повністю зацікавлені у власному розвитку.

Базуючись на попередніх дослідженнях слід зазначити, що розвиток підприємництва активізує і розвиток сільської економіки. Підприємці (сімейні ферми та сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи) виступають драйверами розвитку сільської економіки та сільської території, але їх участь залежить від їх мотивації та очікуваних вигід.

У свою чергу роль просторового фактора зумовлює їхній інтерес до місцевих громад не тільки, як до регуляторів використання власності, постачальників ресурсів і місць продукування доходів, а й (принаймні, частково) середовища реалізації ідеальних життєвих цілей. Тому відповідальним організатором сільського розвитку є місцеве самоврядування, що забезпечує узгодження інтересів підприємців і членів місцевої громади через розроблення відповідних правил та механізмів взаємодії; акумуляцію й використання генерованих підприємцями і належних громаді ресурсів; визначення й контроль за дотриманням режиму використання власності та загальних норм права, розробку і реалізацію планів розвитку контрольованих територій [1, с. 73].

Відтак, участь окремих підприємців у розвитку конкретних сільських громад, їх соціальний статус є результатом конкуренції за нарощування «символічного капіталу» (підтримки місцевої громади) та взаємодії з селянами й органами їх само-

врядування [8]. Такий підхід репрезентує більш складну, але й більш стійку модель розвитку сільської економіки. Її поліцентричний характер стосується як об'єктно-суб'єктного складу громад (зокрема, широкого кола підприємців та лідерів місцевих громад), так і просторової ідентифікації цих громад через населені пункти та прилеглі до них території. Вона враховує проблему «життєвого циклу» суб'єктів підприємницької діяльності, розмаїття й динаміку їхніх цілей, механізмів зростання та забезпечення інтересів як учасників, так і контрагентів підприємств, ринковий характер їхньої діяльності, можливості зміни її місця.

Розглянута модель відповідає програмним засадам політики ЄС, що ґрунтується на поєднанні заходів щодо зростання доходів із розширенням можливостей продукування й доступності суспільних благ [9]. Відтак, підприємницька модель розвитку вітчизняного села сприятиме адаптації економічних, інституційних та організаційних його механізмів із напрямками сільського розвитку, що реалізуються країнами ЄС [10, 11].

Висновки з проведеного дослідження. Підприємницька модель розвитку сільської економіки має еволюційний характер і вимагає довгострокової послідовної політики щодо демонополізації доступу до ресурсів та видів господарської діяльності, постійного підвищення рівня взаємовідносин між громадами, державними органами, підприємцями як учасниками суспільного розвитку. Це вимагає синхронізації заходів щодо підтримки підприємництва як на рівні загальнодержавної (в тому числі галузевої) політики, так і на рівні місцевих громад та інших територіальних утворень.

У контексті сільського розвитку головними цілями підприємницької моделі мають бути: підтримка ініціативи селян щодо створення самостійних суб'єктів підприємництва і СОК; диверсифікація аграрного підприємництва; конкурентоспроможність вітчизняних аграрних підпри-

ємців на внутрішніх і зовнішніх ринках. Це передбачає реалізацію комплексної політики підтримки й розвитку аграрного підприємництва та національної економіки загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Заяць В.М. Підприємницька модель сільського розвитку / В.М. Заяць // Економіка АПК. – 2015. – № 11. – С. 67–78.
2. Paul Cloke. Key Settlements in Rural Areas. – Routledge, 2013. – 274 p.
3. Malcolm Moseley. Rural Development: Principles and Practice. – SAGE, 2003. – 240 p.
4. Robert John Stimson, Roger Stough, Maria Salazar. Leadership and Institutions in Regional Endogenous Development. – Edward Elgar Publishing, 2009. – 151 p.
5. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наукова доповідь / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук О.М. Бородіної, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук І.В. Прокопи, д-ра екон. наук О.Л. Попової; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2015. – 70 с.
6. Павлов О. Рівні й типи сільських територій та їх системна управлінська модель / О. Павлов // 36. наук. пр. НАДУ / За заг. ред. В. І. Лутового, В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – Вип. 1. – С. 233-243.
7. Розвиток сімейних ферм [Електронний ресурс]– Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/16401>
8. Gry Agnete Alsos, S. Carter, E. Ljunggren. The Handbook of Research on Entrepreneurship in Agriculture and Rural Development. – Edward Elgar Publishing, 2011. – 336 p.
9. Розвиток сільських територій в системі євроінтеграційних пріоритетів України: [моногр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; наук. ред. В.В. Борщевський. – Львів, 2012. – 216 с.
10. Монтино Ф. Сельское развитие в Европе: Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней. – Инвестиционный центр FAO, Business Media of the Sole 24 Ore. – 272 с.
11. Berkeley Hill, David Campbell. The new rural economy: change, dynamism and government policy. – Institute of Economic Affairs, 2005. – 255 p.